

nem nyitottam ki végül, nem fújt be hát a szél,
és volt valami oldal, tavaly még volt netem,
emlékszem, túl vagyok egy nehéz történeten,
a zokni nem az enyém, az ing meg újra az,
azt hiszem, amit hazudtam, véletlenül igaz,
nem emlékszem, bocsáss meg, kérdeztél valamit?
Pedig válasznak írtam. A verset. Nem vagy itt.

VÉGKÉPP MÁSNAK

Ez is a tél. Mutatom. Lehet hó az utakon.
Fekete utcák. Varjak. Csendek. Lehetnek.
Itt-ott füst. Vagy berregés. Mozgás. Kevés.
Nehéz kabátok. Néha bátran, lobogó
hajjal átszaladhat egy-egy szerelmes nő
a tájban. Gyerekek, ritkán. Bennük nyár van.
Suttog az idő a változással. Süket és néma.
Szétfolyt tejföl az ég maszatja. Állsz alatta.
Egymásnak dőlnek házak, ifjak. A vének isznak.
Falu lesz minden város újra. Fázik a srácok ujjja.
Szemek és szívek gombnyi lángja itt-ott.
Éjszaka ébrednek a vágyak. Szűk kis ágyak. Pislog
az éjszaka nyugalma. A kozmosz alja átfagy,
fekete ujjja a Földet túrja. Titkot babrál tavaszig.
Ilyen a tél. Sokat remél. Van, hogy fehér.
Sok a gazdag, több a szegény, aki örül, ha már havazik.

Hetényi Zsuzsa

„AZ ÉLET MOSLÉK, A VILÁG BORDÉLYHÁZ, AZ EMBEREK SZÉLHÁMOSOK”

Babel Odesszája: mese, idill, groteszk és más történetek

„A rendőrség ott végződik, ahol Benya kezdődik – ...de Tartakovszkij nem nyugodott, és megérte azt, hogy egy zenegéppel ellátott vörös gépkocsi a Szeregyin téren eljátszotta a Kacagj, Bajazót. A gépkocsi fényes nappal odagördült a házikó elé, amelyben Pesze néni lakott. A gépkocsi kerekei csikorogtak, okádta a füstöt, rézveretei ragyogtak, búzlott a benzintől, és jelzőkürtjével

az áriát játszotta. A gépkocsiból kiugrott egy illető, s bement a konyhába, ahol a földes padlón a töpörödött Pesze néni vergődött. »Másfél zsidó« ott ült egy széken, és hadonászott.»¹

Ha ebben a pár sorban kicserélnénk a tulajdonneveket, bízvást azt hihetnénk, Rejtő Jenő sorait olvassuk. A vicces-eposzi angolra hangolt Pizskos Fred és Fülíg Jimmy gengszterek helyett Iszaak Babel saját szülővárosának legendás hőseit örökítette meg ODESSZAI ELBESZÉLÉSEI-ben, ahol a komikum alól elő-előbukkan a komorabb és szegényes odesszai háttér, de főleg mindent beleng a nosztalgia, mert az elbeszélők tudják, hogy „a legenda oda”.

Az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK témájában nincs semmi különös: a zsidó ember másokhoz hasonlóan jókat eszik, szerelmes, házasodik, meghal és eltemetik. Ezeket az eseményeket azonban a zsidó, hagyományainak megfelelően, a maga sajátos módján éli meg, az odesszai zsidó ezt a hagyományt átalakítja a maga módjára, az író pedig még sajátosabbban ábrázolja.

Babel művészetében a kelet-európai groteszk hagyománya teremtdődik meg, az orosz és a zsidó irodalom legjobb hagyományainak összegyúrásával. Idézhetünk és idézünk is még más kelet-európai íróutódokat majd, akiknek groteszk szemlélete nemcsak rokon Babeléval, hanem közvetlenül és kimondottan tőle tanultak. Közöttük említeném Danilo Kišt, aki a különc, szinte örült apa figuráját vagy a pogromot átélő zsidó kisfiú magatartását Babel alakjaiból és szemléletével alakította ki, vagy Hrabalt, akinek TEMETÉS című novellája akár az odesszai elbeszélések közé is beillene, nem szólva Pepin bácsiról, akinek beszédaradata Babel hőseinek szkaz-modorát mutatja, amiről később részletesebben lesz szó.

Odessza

Babel ODESSZAI ELBESZÉLÉSEI-nek oroszlánrészük van abban, hogy Odesszát különleges városnak képzeli Európa, amint az is volt már a kezdetektől. Több nemzetiség alakította kereskedelmi központtá, az orosz–ukrán délvidék sajátos képződményévé (ODESSZA címmel Babel esszévallomást is írt róla 1916-ban).

Odessza a vallásos zsidók számára már a XIX. században bűnös város volt. II. Katalin alapította 1794-ben, másolva I. Péter száz évvel korábbi városalapító gesztusát, aki Pétervár megépítésével Nyugat felé nyitott ablakot, és épített kikötővárost a mocsarakra. Odessza utcái Pétervárhoz hasonlóan merőlegesek, a szintén klasszicista szerkezetű kikötővárosba a cárnő elsősorban kereskedőnépeket hívott be. A betelepített etnikumok számát Vlagyimir Zsabotjinszkij neves író (majd cionista politikus), Babel kortársa adja meg, szintén odesszai tárgyú regényében, a már emigrációban írott nosztalgikus alaphangú, mégis az asszimiláció szákcúcaival leszámoló ÖTEN lapjain. A „nyolc vagy kilenc törzs”² a következő: orosz, ukrán, zsidó, „moldován” (azaz román), bolgár, lengyel, francia, görög és olasz. A multikulturális közegben az asszimiláció legbékésebb mintája valósult meg, hiszen a zsidók kultúrájuk és vallásuk megőrzésével ebből a sokszínű környezetből nem tűntek ki annyira, mint az etnikailag egységes orosz, ukrán vagy lengyel falvakban. Nem is egy bizonyos egységes szokásrendszerhez kellett asszimilálódniuk, hanem a sok nép együtt alakított ki egy keverék életformát, amelyben mindenki megőrizhette egyéni arculatát és vallását.

Odessza e korszakának zsidó vonatkozású adatait pontosan ismerjük egy 1853-as tanulmánykötetből. Lakosságának ekkor egyhatoda volt zsidó.³ A vallási türelmetlenség és különbözőség azonban hamarosan súrlódásokhoz, majd békétlenséghez vezetett. A harminc éven át „porto franco” jogú város első zsidó pogromját a görögök hajtották végre. Pátriárkájukat temették, aki török merénylet áldozata lett, és a zsidók eközben

nyitva tartották boltjaikat. A gyász meggyalázása ürügyén kezdődött a fosztogatás és öldöklés. A további, egyre véresebb odesszai pogromok évszámai: 1859, 1871, 1881, 1903 és 1905, amikor Odesszában háromszáz zsidót gyilkoltak meg. Az orosz zsidóságnak itt kialakult kulturális központja az 1871-es pogrom következtében helyeződött át Pétervárra, elköltöztek a nagy jelentőségű, orosz nyelven kiadott újságok, a *Voszhod* és a *Rassvet* is.

Az oroszországi zsidók túlnyomó többsége csak az ún. „letelepedési övezet” határain belül lakhatott. A nyugati és déli kormányzóságokban, azokon a lengyel területeken éltek őseik, amelyeket Oroszországhoz csatoltak a XVIII. század végén. Az „övezeten” belül számos, elsősorban foglalkozási és mozgási korlátozás létezett. 1904-ig a zsidóknak tilos volt a nyugati országhatár mentén ötvenversztányi sávban letelepedni. 1882-ben megtiltották a beköltözést a falvakba, ami az „övezet” kilencven százalékát jelentette. A kisvárosokban összezsúfolt és a foglalkozásválasztás jogától is megfosztott zsidók nagy többsége nyomorban tengődött. Az 1860–1870-es évek liberális reformjai révén néhányan jogot kaptak arra, hogy Oroszország egyéb területein éljenek: az ún. első osztályba tartozó kereskedők, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, az akkor még csekély létszámú kézművesek, ideiglenesen pedig az egyetemi hallgatók, a kézművestanoncok, az alsóbb osztályokba tartozó kereskedők élvezhették ezt a jogot.

A csendőrség vadászott a lejárt útlevelel rendelkező zsidókra, akiket büntetésből azonnal besoroztak, a zsidók és jobbagyok számára egyaránt huszonöt éves katonai szolgálatra. A hadseregben zsidó még altiszt sem lehetett, nem úgy, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában. A nagyvárosokban éjjeli razzákat tartottak a szállodákban és vendégfogadóknak (lásd Babel korai ÉLIJA ISZAAKEVICS ÉS MARGARITA PROKOFJEVNA című novelláját, amelyben a városban rekedt kereskedő egy prostituálnál keres menedéket). Időnként elűzték a városokból azokat is, akik korábban lakhatási engedélyt kaptak (1888-ban Jaltából, 1891–1892-ben Moszkvából). A zsidók számára tilos volt az állami szolgálat, a szabad foglalkozásokban való részvételt pedig (például az ügyvédi hivatást) korlátozták. A gárdába (a hadseregnek a cár közelében szolgáló elit, jól képzett alakulataiba) és a határt őrző hadseregbe zsidókat nem engedtek be. 1890-től kezdve megfosztották őket a választójogtól, és persze képviselőjelöltek sem lehettek. 1886–1887-ben az oktatásban ún. zsidó „*numerus clausus*”-t, százalékos normát vezettek be a közép- és felsőfokú tanintézetekben: korábban az odesszai gimnáziumi tanulók hetvenöt százaléka volt zsidó (lásd Babel novelláit: GALAMBÚCOM TÖRTÉNETE, amelyben csak egyetlen zsidót vesznek föl évente, és GYERMEKKOROM. A NAGYMAMÁNÁL). A rendelet szerint a letelepedési övezetben a hallgatók tíz százaléka kerülhetett be, az övezeten kívül öt, a két fővárosban pedig három százalék. Az odesszai (novorosszijszki) egyetemen a rendelet előtti évben 172, azután 27 zsidó hallgató tanult. Az állam által hallgatólagosan engedélyezett, sőt szított pogromok következtében 1881 és 1914 között kétfélmillió zsidó vándorolt ki, elsősorban Amerikába, néhányan a cionizmus eszméinek hatására Palesztinába.

Odessza asszimilált világa örök szálla a haszid és ortodox, jámbor és istenfélő zsidók szemében. A sajátos kultúra keveredést tükrözte már az egyik első oroszul írott zsidó mű, Oszip Rabinovics kisregénye, a TÖRTÉNET ARRÓL, HOGYAN UTAZOTT REB HAJJIM-SULIM FEJGISZ KISINYOVBÓL ODESSZÁBA, ÉS MI TÖRTÉNT VELE (1865),⁴ amely az odesszai irodalom, a zsidó tárgyú és szellemiségű, orosz nyelven írott humoros művek sorának mintája. Babel SABOSZ NACHAMU-ja, Ilja Ehrenburg LASIK ROITSCHWANZ MOZGALMAS ÉLETE vagy akár Ilf–Petrov regényei kötődnek hozzá sok-sok szállal, nem kevésbé az izmos irodalmi másodvonal, akik Babel közvetlen elődei: Szemjon Juskevics, Alekszandr Kipen, David

Ajzman és Vlagyimir Zsabotyinszkij, vagy Babel kortársai, Szemjon Hecht, Valentyin Katajev és Eduard Bagrickij.

A jiddisül írott művek számára is minta a HÁJIM-SULIM... Mendele Mojhér Szforim is Odesszába vezeti el nyomorék hősét, Sánta Fiskét, aki hasonló szempontok alapján idomtalanak és kiismerhetetlennek látja a bűnös várost. Az utcákon ki sem lehet találni, melyik házban lakik zsidó, belépve is eltéved az ember, még a koldusokat sem ismerni fel rögtön, és – mily szokatlan – a férfiak nőkkel sétifikálnak. Sólem Aléchem műveiben is borzadályal emlegetik a kisvárosi ájtatos zsidók a várost, mint a bűnök melegágyát. Babel elbeszélője a LOVASHADSEREG-ben, a RABBI című novellájában azt mondja bemutatkozásakor, hogy Odesszából jött, amire a rabbi gúnyosan jegyzi meg: „*Jámbor, ájtatos város... száműzetésünk csillaga, megpróbáltatásaink akaratlan kútja.*”

A nyolc vagy kilenc nemzetiség lakta kikötőváros nemcsak sajátos kultúráját, de máig külön úton fejlődő saját hibrid nyelvet is kialakított (elég belenézni egy mostani odesszai internetes fórumba, hogy az egyedi zsargont tapasztaljuk). 1857-ben Odessza zsidó lakosságának a harmada vallotta anyanyelvének az orosz, miközben Oroszország többi területén még fél évszázaddal később, 1897-ben is csak három százalékuk. Iszaak Babel ezt az egyedi nyelvet „*fél orosz-fél ukrán*” nyelvnek nevezi, amelyen mai napig érződik a zsidó szókincs és intonáció hatása, és rögtön hozzáteszi, mennyire közel áll hozzá, és mennyire fontos számára éppen ez a nyelv.⁵ Babel ODESSZAI ELBESZÉLÉSEI-nek zsidó alakjai ezt a kevert nyelvet beszélik, amelynek érzékeltetésével először Rabinovics próbálkozott, majd a XX. században Juskevics, Hecht és Zsabotyinszkij. Az odesszai nyelv zsidó intonációja és frazeológiai sajátosságai Babel jellegzetes írói stílusának alkotórészeivé váltak.

Odessza tehát kivétel, zárvány, sziget a monolit kultúrájú Oroszországban, de még a vegyes etnikumú letelepedési övezetben is. Azt hihetnénk, hogy az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK ezeknek az asszimilált zsidóknak a sajátos életmódját örökítik meg. Az odesszai romantika azonban éppen annyira valóságos csak, mint a steti romantikája – olyan nosztalgia táplálja, amelyet a gyökerüket vesztett utódok kölcsönöznek a múltnak. Ez a romantizálás a XX. század elejétől kezdődött, talán Martin Buber haszid történeteivel (1906, 1908), akinek a Lemberg és Bécs közötti távolság már elegendő volt ahhoz, hogy a környezetükből kiragadott anekdotikus példázatokban filozófiai szépséget fedezzen föl.

Mítosz és valóság, a Moldavanka és a maffia: Japonyec tündöklése és bukása

Odesszán belül is külön fogalom a Moldavanka, a város legrégebbi része, eredetileg moldáviai románok alapította település. Itt koncentráldott egykor a város ortodox, többnyire szegény zsidósága. Az Odesszába beolvadt negyedre a tengerparti (Primorszkij rajon) villasorok mögötti munkások lakta, szegényes, egyemeletes házak a jellemzők, amelyeknek zöld udvarán zajlott az élet. A merőleges, elég széles, kockaköves utcákon kisebb gyárak, üzemek is működtek. Az 1920-as években a hamarosan hírnevet szerzett odesszai írók is, Babel, Pausztovszkij, Bagrickij, Ilf és Petrov, Olesa, Katajev élvezték a hely különleges szellemét, az ott lakók meséit, sajátos nyelvét.

Babel nem ebben a déli munkáskerületben született, hanem a kikötőtől északra, jó módú polgári családban, bár apja később szerényebb sorba került. Babel egy kijevei kereskedelmi főiskolára iratkozott be, mert csak oda vették fel zsidó származása miatt, de már a gimnáziumi évek alatt írt – franciául, Maupassant volt első irodalmi példája. A forradalom társadalmi határvonalakat megszüntető cezurát jelentett Oroszország

történetében, és Babel életművében is nyitást a témákban, mozgásteret, szabadságot. Másképpen nézett megváltozott szülővárosára is, és a Moldavankán kereste az 1920-as évek elején a saját zsidó közegénél népiesebb, kalandosabb, eredetibb, egyszerűval mítoszalkotásra alkalmas világot, amelyben már látta az éppen eltűnőben lévő közelmúltat.

A Moldavanka legendás gengszterei voltak alakjainak előképei, mintái, mindenekelőtt Miska Japoncsik, eredeti nevén Mojszej Vinnyickij, más néven (keskeny vágású szeme miatt) Japán, azaz Japonyec. (A kicsinyítőképzős, lekicsinylő Japoncsik nevet a bolsevikok adták neki később.) A Déli Vasútvonal kereskedelmi iskolát végzett áramellátási ellenőre nem sokáig hivatalnokoskodott. A különböző városrészekben működő bandák rivalizálásának, lövöldözéses leszámolásainak vetett véget azzal, hogy „munkájukat” és érdekeiket összehangolva szabályos üzlettel alakította, aki pedig nem csatlakozott a szervezéséhez, azokat megsemmisítette. Így lett Odessza maffiájának teljhatalmú feje 1914-re. Íratlan, de szilárd törvények alapján kezében tartotta a kikötői forgalom nagy részét, elsősorban a gyarmatáru-kereskedelmet. 1917-től Odesszában gyakran cserélődött a hatalom, fehér seregek, Petljura vezetésével ukrán nacionalista csapatok és vörös egységek vonultak át a városon. Japonyec a bolsevikokhoz csatlakozott, valószínűleg azért, mert ők nem engedtek szabad folyást a pogromoknak, hiszen köztük is sok zsidó származású volt. Japonyec a fehérek igazgatásának idején a börtön elfoglalásával kiszabadította a rabokat, és belőlük, valamint egyetemi diákokból és anarchistákból szervezett sereget, akikkel megjárta a polgárháború frontjait. 1919-ben veszteségeibe belefáradt és dezertálások miatt megfogyatkozott serege vereséget szenvedett Petljurától, ezért visszaindult Odesszába. Az egyik állomáson az odesszai Cseka feltartóztatta vonatát, és agyonlőtte feleségével és hadsegédjével együtt.⁶

Babel odesszai elődei és egyedisége

Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy Babel mindkét elbeszélésciklusában világtörténelmi pillanatot volt képes megragadni. Ami a LOVASHADSEREG-et illeti, Babelt a csak rá jellemző sajátos (komplex értelemben vett) nyelv és szemléletmód emeli ki azoknak a sorából, akik műveik közelképeiben szintén leírták koruk hasonló vagy azonos jelenségeit, és érezték is mögöttük a történelem szelének süvítését. Az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK azonban a kevéssé ismert orosz nyelvű zsidó irodalomból nőtt ki, és noha témája, mondandója is egyedi, főleg a benne rejlő ambivalencia feszültsége teszi kivételessé.

Babel első újítása, hogy a mintegy hatvanéves műltra visszatekintő orosz–zsidó irodalomban tevékenykedő íróelődök többségétől eltérően – akik az elnyomott és üldözött zsidókat védték, mentették az oroszokkal szemben, és ezzel az ideológiai teherrel művészetük ritkán tudott kitörni a másodvonalból – az oroszországi zsidóság új nemzedékét mutatja meg. A XIX. századi tipikus zsidó megalázkodni kénytelen, fizikailag is gyenge, bocsánatkérő testtartásba merevedett alak, vagy legfeljebb olyan, aki emelt fővel és hovartartozását áldozatként viselve vállalja a szenvedést. Az új hang és új generáció kezdetét Alekszandr Kipen A LÓKUPEC, illetve Andrej Szobol LASSÚ FOLYÁS című művei jelzik az 1910-es években. Az első a széteső orosz nemesi kúrián vegetáló Oblomov-utóddal állítja szembe a törvények értelmében kirekesztett, de a szakmájában magabiztos, fizikailag is erőteljes zsidó lókupecet. Szobol pedig az orosz élet emblémájaként is értelmezhető Szibériába helyezi zsidó gazdálkodó hősét, aki megint csak a lovaknak is, a földnek is erős kezű gazdája, immár nem idegen az orosz földön.

Babel második újítása, hogy – az amerikai gengszterirodalommal párhuzamosan – nemcsak hogy nem az engedelmes, hanem éppen a törvényeket kijátszó odesszai világot, a rafinált és ugyanakkor erős zsidókat mutatja meg. Újításának harmadik eleme,

hogy nem csupán vállalja a (még a zsidó irodalomban is alantának tartott) humor hagyományát, hanem úgy emeli be műveibe, hogy az „alantas” anekdota példázattá magaszosul. Elég, ha itt újra a két közismert jiddis íróra, Sólem Aléchemre és Mendele Mojhér Szforimra vagy az első humoros műre, Oszip Rabinovics HÁJIM-SULIM-jára utalunk. (Ha magyar párhuzamra lenne szükség, bátran Mikszáthra lehetne hivatkozni, aki a hazai hagyományban szintén elavultnak tartott életképet és anekdotát kezelte hasonló módon.) És végül a negyedik vonás, ami ugyancsak egy ellenpontra, az ambivalens, tehát sommás értelmezéseken túlmutató elvre épül: miközben Babel az új, „erős”, magát otthon érző zsidó nemzedékről beszél, egyúttal megmutatja annak hanyatlását, távozását, vagyis a vidám novellákban az oroszországi zsidó élet végét, ahogyan ő fogalmazta, alkonyát vetíti előre. Ennek a tragikumnak és az életvidám komikumnak az együttes megjelenése hozza létre azt a groteszk effektust, amelynek köszönhetően az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK felejthetetlenek.

Babel a zsidók új generációját mítoszi magasságokba emeli avval, hogy betyáros vagy oroszos „westernromantika” dicsfényével övezi őket. A romantika szabályainak megfelelően itt nem a nyers erő, az erőszak és a fizikai fölény mértéke rangsorolja a figurákat, hanem a fegyverek erejét csak háttérül használó „gyöngéd gyilkos”, a kifinomult modorú, a pénzről diplomáciai tárgyalásokat folytató, méltóságteljes, szűkszavú és szarkasztikus humorú, gálans bandita alakja emelkedik mítoszi hőssé. Mint a század elején Szemjon Efron megjegyzi: *„A társadalom szimpátiával szemléli a csempészeket, és nem tekinti őket egyszerű bűnözőknek, hanem lovag-bűnözőknek, olyan embereknek, akik egy veszélyes sportot űznek.”*⁷

Ciklus, műfaj, kronológia

Mielőtt közelebről szemügyre vesszük a szövegeket, fontos leszögezni, hogy az elbeszélés-ciklus műfaja szigorúan szerkesztett, dinamikus, ám megbonthatatlan egység, legyen szó Boccaccio, Puskin vagy Turgenev műveiről. Ne feledjük, hogy a klasszikus novella már születésekor, Boccacciónál laza ciklusban jelentkezett, és így határozódtak meg jellemző vonásai: alapja egy lineáris cselekményt feldolgozó rövid anekdota, amelynek kötelező eleme a csattanó. A LOVASHADSEREG számos novellája ilyen klasszikus anekdotára épül, a négy „fő” odesszai elbeszélés végét azonban Babel lekerekíti, levezeti egy megnyugtató akkorddal, lelassítja a narrációt, pedig ezek a fabulák vérbő anekdoták, és csak két esetben szerepel a klasszikus „in medias res”. Az ODESSZÁBAN EZT ÍGY CSINÁLTÁK elején lévő narrációs felvezetés szerepe éppen a kívülálló elbeszélő és az odesszai világhoz szervesen kötődő skaz-elbeszélő viszonyának meghatározása.

A novellaciklus a kríziseket követő átmeneti korok regény és novella közti műfaja. Az 1920-as évekre a nagy társadalmi sokkok (I. világháború, forradalmak) megtorpanásra és újabb átalakulásra készítettek a nagy formát, a regényt, amely pedig már a századforduló óta alapvető változásokat élt meg. A részbenyomásokat összképpé szerkesztő ciklusok egyrészt a hektikus életet, másrészt a káoszt, a minden egész szétesését közvetítették, ugyanakkor a szerkesztési elvek a formán keresztül tudtak általánosabb érvényű gondolatokat kifejezni, például az írók saját világszemléletét átadni, s ez Babel esetében különösen igaz. De a 20-as évek irodalmának számos más műve is a ciklus vagy a vele rokon montázsregény, illetve laza anekdotasorra épülő pikareszk műfajában íródott. A rövid műfajok ciklizálása (Babel, Vszevolod Ivanov, Zosczenko, a korai Bulgakov, Ehrenburg) és a darabjaira széteső nagy műfaj ellentétes irányú mozgása hasonló jelenséghez vezet. Utóbbira példa lehet Borisz Pilnyak: MEZTELEN ÉV; Ilja Ehrenburg: JULIO JURENITO és LASIK ROITSCHWANZ; Artyom Veszjolij: VÉRREL ÁZTATOTT OROSZORSZÁG.

Az a négy elbeszélés, amelyeket mi ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK címen ismerünk, nem nevezhető feltétel nélkül ciklusnak már a LOVASHADSEREG-gel összehasonlítva sem, amely eredetileg harmincnégy novellányi – majd 1931-ben egy harmincötödikkel bővített – koherens egész.⁸ Babel esetében a ciklus kohéziójáról beszélni nem pusztá irodalomtörténeti tudálékosság. Konsztantyin Pausztovszkij feljegyezte, milyen alaposan, aprólékosan bíbelődött Babel a szövegeivel, és e visszaemlékezésének sokatmondó már a címe is: KÉNYSZERMUNKA.⁹ A tömörség Babel számára elsődleges szempont volt, állandóan rövidítette műveit, amelyeket egy-egy javítási fázis után hónapokra nagy ládájába zárt el, hogy azután újra friss szemmel húzza ki a fölöslegesnek ítélt szavakat. Egy szóhoz három jelzőnél többet nem engedélyezett magának. Az anyagot mindig személyes élmények, beszélgetések, megfigyelések útján gyűjtötte, az „életben”, ahogy Gorkij mondta neki fiatalkorában, amikor első műveivel fölkereste. Gorkij tehetségesnek ítélte írásait, de szerinte Babelnak nem volt elég ismerete az életről. Menjen „emberek közé”, javasolta, és Babel ment is.¹⁰ Talán ezért szegődött merészen az I. Lovashadseregbe haditudósítónak, aminek élete fő művét köszönheti. Békeidőben, a 30-as években még veszélyesebb helyzetbe került, amikor magas rangú pártebereket akart közlőre látni egy újabb, a Csekaról írandó regényéhez, és így került gyanúba akkor, amikor minden író és értelmiségi gyanús volt. A „ládás módszer” lett összes írásának végzete, mert 1939-es letartóztatásakor minden kéziratát egyszerre vihették el, és Babel az egyetlen író, akinek nem került elő egy sora sem a KGB archívumaiból. 1940 januárjában végezték ki hamis vádak alapján.¹¹

Az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK írójuk életében ezen a címen csak egyszer és elég későn, 1931-ben jelentek meg, elől a magyar kötetekben szokásos négy elbeszéléssel, de nem a magyar kiadásokból ismert sorrendben, hanem az utolsó kettőt megcserélve: A KIRÁLY, ODESSZÁBAN EZT ÍGY CSINÁLTÁK, KOZÁK LJUBKA, ATYA. Ez a sorrend mindvégig megmaradt. Ha egy kutató nem az eredeti sorrendet veszi figyelembe, az önkényes, hamis tartalmi következtetésekre is alkalmat adhat. Például az író halála után záródarabnak megtett novellában Kozák Ljubka csecsemő kislány szerint egy leendő, újabb Királynak vélhető, talán „királyi” neve miatt, mert Davidnak hívják. Ez a szövegtől elrugaszkodott értelmezés Babel mondandójának meg nem értését és a történelemnek teljes nem ismerését is tükrözi: Király ugyanis csak egy volt, amint ez nemcsak az ODESSZÁBAN EZT ÍGY CSINÁLTÁK lapjain hangzik el többször, de Benya Krik prototípusának, Miska Japonyecnek előbb bemutatott élettörténete is ezt mutatja. Újabb Király nem született, mert a maffia eltűnésével elkezdődött a zsidóság elmerülése, és így nem lehet helytálló a mítoszi körforgást fedezni fel ebben a mozzanatban.¹² (Egy megjegyzés a magyar fordításhoz: ha az első címe A KIRÁLY, az utolsóé is névelővel lenne jó: AZ ATYA.) A kötetben még szerepelt: ALKONY, GALAMBÚCOM TÖRTÉNETE, ELSŐ SZERELEM, SZENT IPATYIJ VÉGE, MAHNO ATYÁNKNÁL, ROSSZUL SZÁMÍTOTTÁL, KAPITÁNY! Az odesszai téma még előfordult későbbi kötetekben is. Az egy évvel későbbi, 1932-es kiadás további négy elbeszélést tartalmazott: ÉBREDÉS, A PINCÉBEN, KARL-JANKEL ÉS A SZERETETHÁZ VÉGE. Még sorolhatnánk a bibliográfiai adatokat, amelyek azonban csak megerősítik a végkövetkeztetést: az általunk odesszai ciklusnak tartott együttes nem négy elbeszélésből áll, és nem a szerző életében megalkotott és befejezett ciklus. Még egy további adalék ehhez: Babel, akinek ciklusalkotói hajlandósága végig töretlen volt, maga használta az ÖNÉLETRAJZI ELBESZÉLÉSEK fejléccet jó pár Odesszában játszódó novella címe fölött. Ezeket a későbbi kiadások nem így jelölik, hanem az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK KÖRÜL homályos, bár hasznosan általános fejezetbe gyűjtik össze őket, ami viszont nem tartalmazza a szintén Odesszában játszó-

dó, de önéletrajzinak tűnő PINCÉBEN és ÉBREDÉS novellákat. Ezt a mintát követi az 1986-os magyar BABEL ÖSSZES MŰVEI (Európa), és ezt veszi át a Noran 2006-os kiadása is. Érdeemes megjegyezni azt is, hogy Babel egyes publicisztikai írásai elé AZ ODESSZAI JEGYZETEKBŐL alcímet írta.

Annak ellenére, hogy a kiadói akarat szerint állandóan változó művek nem is tekintethetők ciklusnak, tehát nem vizsgálható a belső kompozíció, a sorrend és az arányok sem, mégis érdekes e novellák első publikációjának ideje és helyük az írói életművön belül, ami az elbeszélői stílus vizsgálatakor kulcskérdéssé válik. A cselekmény ideje, a téma miatt az olvasók szinte kivétel nélkül úgy gondolják, hogy az odesszai novellák korábbiak, hiszen a századelőn, illetve a forradalom előtt játszódnak, míg a LOVASHADSEREG forradalom utáni. A valóságban azonban a LOVASHADSEREG és az odesszai elbeszélések egy időben, párhuzamosan születtek 1921-től kezdve, és ennek jelentősége abban áll, hogy meglepő módon az egymástól teljesen távol eső két témát Babel hasonló nyelvi és írói eszközökkel és narratív stratégiával alkotta meg.¹³

A narráció kulcsa: a szkaz-forma

Az egybefonódó elbeszélések közötti hasonlóságokra vadászva a dátumkavalkádból (I. 13. jegyzet) az derül ki, hogy a LOVASHADSEREG novellái közül éppen azok jelentek meg az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK-kel párhuzamosan, amelyekben felbukkan a már említett szkaz. Az orosz formalisták által ezzel az orosz szóval meghatározott és azóta a világon irodalomtörténeti terminussá vált szkaz olyan narrációs forma, amely a beszélt nyelv, a szóbeli kifejezésformák stilizációját jelenti. A szkaz elbeszélője általában alacsonyabb sorból, a „nép”-ből származik, így a stilizáció önmagában is narratív distanciát jelöl, kétszólamú szöveg jön létre. Ez a – Bahtyin szavával – „*idegen szó*” sajátos látásmódot közvetít,¹⁴ amelynek segítségével a szerző igen differenciált szereplői struktúrát képes létrehozni. G. Ny. Pospjelov meghatározása szerint a szkaz „*artikulációs játék*”, s minthogy a nyelvi játék központi helyet foglal el, a próza cselekménye helyett előtérbe kerül az intonáció, a mondatszerkezet, a lexika.¹⁵ A szkaz megértéséhez elég, ha annyit mondunk a mai magyar olvasónak, hogy Parti Nagy Lajos: IBUSÁR – korban és térben ilyen messziről indult ennek a narrációnak a fejlődése.¹⁶

A szkaz korábbi mestereihez, Gogolhoz, Nyikolaj Leszkovhoz vagy Jevgenyij Zamjatinhoz képest az 1920-as évek orosz irodalmában Babel és társai, Borisz Pilnyak és Mihail Zoscenko a frissen megjelent forradalmi vagy proletár öntudatukat formáló kismemberek gondolkodását érhették így tetten, akik egyszerre szerettek volna megfelelni annak a szerepnek, hogy ők az új uralkodó osztály, tehát művelten és választékosan beszélni, ami – lévén többségükben frissen az analfabétasorból kiemelkedett nincstelenek – nehezükre esett. Beszédük stílusát emelendő, újságokból és hivatalos dokumentumokból összeszedett, egymáshoz szervesen illeszkedő fordulatokkal tarkították szövegeiket, amelyekben így megjelentek az új ideológia jelszószerű fordulatai és szemlélete is. Ez a nyelv két okból bonyolult és nehézkes. Egyrészt a tanulatlan számára a választékosság egyik ismérve az érthetlenség, másrészt az össze nem illesztett elemek zavarosan kerülnek egymás mellé. Babel szkaz-szövegeiben sok a nyelvtani hiba, a hivatalos nyelvre jellemző szenvedő szerkezet és a hosszú, szintaktikailag széteső, bonyolult mondat. Mindez jellemzi a Babel novelláiba ékelt leveleket, kérvényeket, egyéb dokumentumokat és a szónoki beszédeket, monológokat, elmesélt történeteket egyaránt. Keverednek a stilisztikai rétegek, a könyvízü szavak az üzlet, publicisztika, sajtó, hétköznapi, városi zsargon és népköltészet nyelvének szavaival. Keveredik az új és a régi

világ ideje, a vallási hagyomány, az archaizmusok, a tájnyelv, a technikai neologizmusok és a forradalom utáni új szóalkotások. Ugyanígy keveredik a durvaság és a költői, lírai pátoz, a testiség és a naiv filozófia. Babel meglepő metaforákba sűrítve, szinte paradoxonokban közvetlenül egymás mellé helyez távoli dolgokat:

„*Szép kis divatot vezetél be, élő embereket gyilkolsz!*” (ODESSZÁBAN EZT ÍGY CSINÁLTÁK, a továbbiakban rövidítve OICS).

Benya Krik: „*hallgasson rám a fülével*”, OICS.

„*maga, kövér asszony, itt üldögel, akár egy (mohalepte) kő a rengetegben*”, KOZÁK LJUBKA. (A „mohalepte” jelző a fordító, Wessely László önkényes, bár találó hozzáadása.)

A szkaz-formát Babel rendkívül tudatosan használja, mert megduplázza a narrációs szerkezetet azzal, hogy egy olyan elbeszélőnek a hangját is megszóltatja, aki bevezet egy másik elbeszélőt, a történetmondót. Dialógusuk felfedi előbbi bizonytalan identitását, míg az utóbbi, Arje-Lejbe, a temetőszolga, mindentudó szerepet kap: „*mind elpirultak a döntés hallatán. Miért pirultak el? Ezt megtudja, ha eljut oda, ahová én elvezetem*”, mondja. OICS.

Arje-Lejbe elbeszélésének menetét a szerző tradicionális mesélő fordulatokkal szerkeszti, és a folklórra jellemző, önmagának feltett szónoki kérdésekkel tagolja mesélője mondandóját. Ez a fordulat megismétlődik, így egyúttal a késleltetés, a ritmus eszköze is.

„[Benya]... *az ajtót becsapva maga után, távozott. Miért csapta be az ajtót? Ezt megtudja, ha eljut oda, ahová én elvezetem.*” OICS.

A mesélő ismeri a szereplők gondolatait: „*Megértettem – válaszolta Murgnstejn, de hazudott, mert sehogy sem értette.*” OICS.

Arje-Lejbe nem csak a gondolatokat ismeri, sokkal többet tud, mint szereplői közül bárki: „*»Másfél zsidó« megette a magáét. Megírta a levelet. Csakhogy a posta nem juttatta el a címzetthez.*” OICS.

Babel végül kivételes, isteni magasztalokba emeli (ironikusan) elbeszélőjét: „*És most úgy szólok majd, miként az Úr szóla a Sínai-hegyen az égő csipkebokorból. Fogadjátok bé szavam a fületekbe.*” OICS.

Arje-Lejbe sokkal közelebb kell álljon a zsidó elbeszélőhöz, mint a LOVASHADSEREG hasonlóan szerkesztett novelláinak kozák szkaz-elbeszélői. Arje-Lejbe szövegében hangsúlyosan szerepelnek a „mi, miénk” fogalmak a zsidó közösségbe tartozás jelzésként: a mi csempészeink, a mi rabbink, „*nálunk úgy nevezték*”, a saját moldovankai fajtánk. „*Közülünk való, belőlünk származik, vér a véruinkból, hús a húsunkból, mintha egy anya szült volna minket*” – mondja Tartakovszkijról. OICS.

A „mi”-tudat hangsúlyozása azonban az elbeszélőnek szól, aki már nem tartozik szervesen a közösségbe, azon kívül marad.

„...*felejtse el, hogy az orrán pápaszem van, s a lelkében ősz borong. Hagyjon fel azzal, hogy az íróasztalnál dörgelemeskedik, és dadogni kezd, ha emberek között van. Képzeld el egy pillanatra, hogy a tereken dörgelemeskedik, és a papiros előtt dadog. Képzeld el egy pillanatra, hogy maga tigris, maga oroszlán, maga macska. Képzeld el, hogy képes egy egész éjszakát eltölteni egy orosz nővel, és az orosz nő kielégülten távozik magától... Mit tett volna maga Benya Krik helyében? Semmit se tett volna. Ő pedig tett. Éppen ezért ő a Király, a maga zsebében pedig egyéb sincs, mint nesze semmi, fogd meg jól.*” „És most mondja meg nekem, fiatalúr, aki mások részvényeiről vágja a szelvényeket, mit tett volna maga Benya Krik helyében? Maga nem tudta volna, mit kell tenni. De ő tudta.” OICS.

Ha ez az elbeszélő maszk vagy alter-ego a LOVASHADSEREG-ben idegen a kozákoknak, akik szemüvegesként, azaz értelmiségiként és zsidóként is idegennek tartják (sok elemző automatikusan azonosítja a szemüveget e két kategóriával), akkor a zsidók között elfogadott lehetne. Babel modernsége abban ragadható meg, hogy ezt a kettős tudatú figurát itt, a zsidók között is idegenné teszi meg, és – mily furcsa – ismét a szemüveg a távoliség, a distancia emblémája. Jól példázza ez az eset, hogy körültekintően szabad csak az általánosításokat megtenni: a szemüveg Babelnál nem a zsidók sablonos jelzésére szolgál, hanem a kettős, reflexív látásmód attribútuma. Hiszen Arje-Lejb is távolinak véli magától az elbeszélőt: „*Most már mindent tud. De mi haszna ennek, ha az orrán továbbra is pápaszem fityeg, s a lelkében ősz borong?*” OICS.

Babel gyakran létező vagy kitalált szentenciákat, népies formájú, komikusan általánosító életbölcseket ad hősei szájába: „*Vannak emberek, akik eleve halálra vannak ítélve, és vannak, akik még el sem kezdtek élni.*” OICS.

„*A rendőrség ott végződik, ahol Benya kezdődik.*” OICS.

Bászka: „*Minden lány megtalálja az örömét az életben, csak egyedül én élek úgy, mint éjjeliőr egy idegen raktárban.*” ATYA.

„*Új seprő jól seper.*” A KIRÁLY.

„*Az ostoba öregkor éppoly szánalmas, akárcsak a gyáva fiatalkor.*” A KIRÁLY.

„*A nehéz bugyelláris bélést könnyekből varrják.*” A KIRÁLY.

„*Az élet moslék, a világ bordélyház, az emberek szélhámosok.*” A SZERETETHÁZ VÉGE.

„*De téved mindenki, még az Isten is.*” OICS.

Sajnos, az egyébként rendkívül hangulatos magyar fordítás (talán a régebben szokásos normák vagy merevebb szerkesztők miatt) nem vette magának a bátorságot, hogy helytelen magyar fordulatokat alkalmazzon ott, ahol Babel a zsidók sajátos, jiddissel kevert beszédét grammatikai vagy szintaktikai hibával érzékelteti.

„*Abban az esetben, ha megtagadja... nagy keserűségek várnak Önre és családjára*” – írja levelében Benya (A KIRÁLY). Pontosabb és bátrabb fordításban ez lehetne így: „*Megtagadás esetén...*” vagy akár „*Megtagadás fennforgása esetén... nagy kiábrándulás várja Önt a családi életben*”.

A szkak legfontosabb eleme a nyelv minden szintjén jelentkező keveredés, ami szemléleti kavarodást, irányvesztést tükröz. Ily módon a komikus narráció, a szkak szociológiai, valóságtükröző szerepén túlmenően Babel és Zocsenko műveiben groteszk hatást ér el, mert felsajkál benne a pólusok felcserélhetősége és ennek tragikumja. A LOVASHADSEREG-ben a tudatlan, korlátolt, kegyetlen kozákok a hatalom és a fegyverek birtokosai, és e minőségükben félelmetesek. Az értelmiségi elbeszélő kiszolgáltatottsága extrapolálódik – ha az erő azok kezében van, akik határtalan öntudattal nem képesek egy ép mondatot összehozni, akkor az ország jövője a káosz.¹⁷

Az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK a zsidó közegen belül maradnak, az oroszok itt csak sematikus epizód szereplők, mint a nevetséges és névtelen rendőrkapitány (A KIRÁLY) vagy a prostituált („*Képzeld el, hogy képes egy egész éjszakát eltölteni egy orosz nővel, és az orosz nő kielégülten távozik magától.*” ATYA). Az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK-ben furcsa módon nagyon hasonló nyelv jelenik meg a zsidók beszédében és leveleiben.

Fontos párhuzam a két novellacsoport között, hogy Babel egyes szám első személyű elbeszélőt alkalmaz mindkét esetben. A LOVASHADSEREG-ben Ljutov alakja rajzolódik ki fokozatosan, míg az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK-ben egy kérdezősködő zsidóé, akinek az „*orrán pápaszem van, és a lelkében ősz borong*” (OICS). Mindkét elbeszélő kívül helyezkedik el azon a közegen, amelyet ábrázol, ami az első esetben érthető és többszörösen indokolt

– egy zsidó a keresztény kozákok között, egy értelmiségi a parasztok között, egy haditudósító a katonák között. A második esetben azonban Babel a közegéből már kinőtt értelmiségi, asszimilálódott zsidó elbeszélőt alkotja meg, akinek a zsidó városi múlt már nem szerves közege, hanem legendává magasztosul. Ahogy a kor éles szemű esszéista irodalomtudósa, Viktor Sklovskij frappánsan összegezte: Babel „*mindkét birodalomban »külföldi«, mert számára ez az eszköz, akárcsak az irónia, megkönnyíti az írást*”.¹⁸ Ez a fogás akár elkülönítő kritériumnak is tekinthető, hiszen éppen ez különbözteti meg a másféle hangú, ám ugyancsak odesszai tárgyú elbeszélésektől azt a négyet, amelyeket hagyományosan e címen ciklusként tárgyalnak. Sem az IGAZSÁG ZÁRÓJELBEN, sem a FROM GRACS nem alkalmazza ezt a kívülálló elbeszélőt, akinek az alakja csöppet sem kevésbé lényegtelen, mint a LOVASHADSEREG egyes szám első személyű elbeszélőjéé. Ha ő nem lenne, akkor nem látnánk benne, mint tükörben, az odesszai legendás zsidóság mesévé szublimálódását és ezzel együtt elmúlását, ami részben az ő hősivé magasztosító szemszögének, részben pedig a közegétől eltávolodott, egyszerre belső és külső szemlélőként megjelenő pozíciójának köszönhető. Ebben pedig megegyezik a LOVASHADSEREG elbeszélőjével, akinek kettőssége a legsűrítettebb formában az összesen kétoldalmi GEDALI-ban áll előttünk. Hiába keresi az elbeszélő gyermekkora zsidó környezetét, gyökereit, vigasztalást a szombat beállta előtt, amint Gedali a forradalomról kérdezi, a nosztalgikus elbeszélő arcot és hangot vált, és a forradalom patetikus jelszavaival válaszol neki, ő, aki képtelen ölni, és akit az általa csodált kozák vöröskatonák nem fogadnak be. Becsapja Gedalit, de elsősorban önmagát. Nyugalomra vágyik a zsidók között, de amikor ezt elérhetné, ellöki magától a lehetőséget. „*A fiatal szombat bevonult karosszékebe*” – utal a jól ismert szombati imára magában, de fennhangon, Gedalinak másik időfelfogásra vált, és azt mondja, hogy „*ma péntek van, már beállt az este*”, s így is elhátrolja magát Gedalitól. A magyar fordítás nem jól adja vissza, hogyan szólítja meg Gedali az elbeszélőt. A „*pane tovariscs*” nem egyszerűen „*elvtárs úr*”, mert benne van, hogy Gedali lengyelesen fordul hozzá, azaz duplán az ellenségek közé sorolja, amikor lengyelnek és vöröskatonának is titulálja, holott zsidók mindketten, csak mások.¹⁹

Az 1905-ös odesszai pogromokról szól Babel két egybetartozó műve, a GALAMBÚCOM TÖRTÉNETE (1925) és AZ ELSŐ SZERELEM (1925). A pogromok azonban ugyanúgy a háttérben jelennek meg itt, ahogyan a párhuzamosan írott LOVASHADSEREG oldalain a polgárháború csatái, elég csak a novellák címére nézni. Mindkét címben a gyermeki élet nézőpontja és eseményei dominálnak, s a pogrom, a történelem, a világot felborító események csak a keretet, szinte a díszletet jelentik. Éppen ez a fókuszeltolódás ad különleges távlatot az eseményeknek. A gyerek képes az apját fenyegető kozák lovast csodálattal nézni, s meglátni a nagybátyja házat szétverő parasztleányban a fizikai erő szépségét. Ez a disszonancia talán elsőként Babelnál jelenik meg. A gyűlölt ellenség lehengető fizikai ereje iránti paradox csodálat a XX. századi világirodalomban a fasizmus megjelenésekor válik őszinte kontrasztosságával bizarr, leleplező látásmóddá (amelyet megtalálunk Danilo Kiš, Günther Grass, Georges Perec, Keszi Imre és mások műveiben).

Az elbeszélőt a nosztalgia vezeti vissza gyökereihez, legendává szövi a történeteket, mert jobban tudja, mint maguk a résztvevők, hogy ez a világ most múlik el végérvényesen és visszavonhatatlanul. Babel a szkaz-forma segítségével a magányos, kívülálló, de közösség után sóvárgó kettős tudatú elbeszélőinek megalkotásával az értelmiség és a történelem megoldhatatlan viszonyát, a részvétel és kívülállás, az érzelmi involváltság és tudatosság, az aktivitás és passzivitás problémáját fogalmazta meg, és ettől emelkednek művei az egyetemesség világirodalmi rangjára.

Mese, színház, opera, operett... és a groteszk

AZ ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK lapjain Babel észrevétlenül a mesék világába visz bennünket, mert a történetek váza azok közismert helyzeteit, mintáit követi. Ebben Babel már korábban is végzett ujjgyakorlatokat, a SABOSZ NACHAMU (1918) novella egy éhes, ám furfangos zsidóról szóló legenda. Amint Scheiber Sándor rámutatott, a történet egy több népnél is megtalálható vándormotívum stilizációja: „*A hős mindenütt népi figura, afféle kópé. [...] Babel készen találta tárgyát a népköltészetben, csak teletűzdelte zsidó nevekkal, és bevonta héber couleur locale-lal.*”²⁰

Benya Kriket a kitörési vágy hajtja, keménykezű apjának hatalma alól szeretne kiszabadulni. Az ismeretlenség homályából küzdi ki magát, hogy *Király* legyen, de ehhez *próbát* kell tennie, méghozzá *három vetélytárs* mellett, akiket az ODESSZÁBAN EZT ÍGY CSINÁLTÁK első bekezdése sorol föl. A próba tárgyát egy *tanácskozás* dönti el, Gracsnak, a bandavezérnek az „udvartartása”, a *tanács* dönt. Babel pontosan ezeket a mesében gyakran előforduló szavakat használja. Azután a történetet egy váratlan fordulat (a rajtaütéskor elkövetett végzetes hiba, egy alkalmazott halála) az anekdota irányába tereli, végül a groteszk temetés a befejezés. Benyának a furfang és nem az erő a legfőbb fegyvere, így játssza ki a rajtaütésre készülő rendőrséget (A KIRÁLY). Meseem Benya házassága is: egy pillanat alatt szeret bele ellenfele, illetve áldozata lányába, Ejhbaum Ciljébe, és „*eléri, amit akart*”. A házasságok és a mese formája olyannyira fontos Babel számára, hogy Benya Kriket ebben a négy novellában másodszer is kiházasítja, ezúttal Froim Gracs adja hozzá egy előnyös üzlet keretében meglehetősen nagydarab, esetlen és korosodó lányát (ATYA). (Egy korabeli kritikus a szemére is hányta, hogy elfelejtette beiktatni a válást.) A KOZÁK LJUBKA lapjain egy ártatlanul fogságba került vándorló ügynök, Cudecskisz is furfangjai és tudása révén emelkedik biztos állásba, üzletvezető lesz. Érdekes megjegyezni, hogy a LOVASHADSEREG novellái között is vannak mesei alapra épülő történetek, például a PAVLICSENKO MATVEJ ROGYIONICS ÉLETE színtiszta Lúdas Matyi-történet: a világgá kergetett parasztleány tudást és hatalmat szerez, majd visszatér, hogy bosszút álljon, elnáspángolja, illetve Babelnál halálra verje a földesurát.

A mesés történetek szereplőit az író különféle eszközökkel felnagyítja, aurát, legendát teremt köréjük. Az alakok különlegességének egyik eleme a teatralitás. Hétköznapi beszéd helyett szónokias fordulatokkal élnek, külsejük, öltözkük színházba és operába vagy még inkább operettbe illő tarka-giccsekre emlékeztet. A domináns színek (már nem is meglepő, hogy a LOVASHADSEREG-hez hasonlóan) a harsány vörös és narancs, illetve ezek árnyalatai. A jelenetek felfokozott, túlzó, ünnepélyes külsőségei ugyanakkor a groteszk ábrázolás magasztos pólusának elemei.

„*A moldovankai arisztokraták málnaszín mellényben ágáltak, vállukat vörös zakó fedte, és húsos lábukon égszínkék, azúrszínű bőrcipő feszült.*” A KIRÁLY.

„*Benya itt szünetet tartott. Csokoládészínű zakó, krémnadrág és sötétpiros cúgos cipő volt rajta.*” OICS.

„*Százan voltak vagy kétszázan, avagy kétezren? Selyemkihajtós fekete kabát volt rajtuk, lábukon vadonatúj csizma, amely úgy csikorgott, mint a zsákba gyömösölt malac.*” OICS.

„*[Bászka] lábán cúgos férficipő volt, narancesszínű ruhát viselt, fejére feltette madarakkal teleaggatott kalapját, és kiült a ház elé a lócára... Nyolcvan és egynéhány kilót nyomott.*” KOZÁK LJUBKA.

„*A Dalnyickaja utcán már bezártak a boltok, s a banditák Joszka Szamuelszon nyilvános-háza felé kocsikáztak a Gluhaja utcán. Fényezett hintón utaztak, színes zakójukban kiöltözve,*

akár a kolibrimadarak. Szemük kidüledt, egyik lábuk a kocsifeljárón, előrenyújtott vasmarkukban selyempapírba burkolt virágsokrot tartottak. Fényezett konflisaik lépésben haladtak egymás után, minden kocsiiban egyetlen ember ült a szörnyű nagy virágsokorral a kezében, és a magas bakon meredező kocsis úgy fel volt pántlikázva, akár a lakodalmos vőfélyek.” KOZÁK LJUBKA.

A LOVASHADSEREG kozák hősei is hasonlóan tarka ruhában és színpadias gesztusokkal jelennek meg: „*Sudár atlétatermetét kiemelte a nyeregből, remekbe szabott lábát kiszabadította a kengyeltől, kecses, fürge mozdulatokkal, mintha csak a cirkus porondján libegne, körül-lépdelt a párját kiadni készülő állatot. [...] A tartalék lóállomány parancsnoka a kantárszárát odadobta a lovásznak, egy ugrással fenn termett a négy lépcsőfokon, és palástszerű köpenyét meglíbbentve, eltűnt a törzs helyiségében.*” (Az eredeti szövegben operai palást szerepel.)

A TARTALÉK LÓÁLLOMÁNY PARANCSNOKA.

Már az első odesszai novellában barokkos gazdagsággal leírt menyegző fogadja az olvasót. Vörös és narancs bársonyterítőkre mosogatólányok hada készíti a lakodalmi vacsorát, a felsorolások, jelzők és hasonlatok mind a túlzást, felnagyítást, pátoszt szolgálják és erősítik. „*Ezen a menyegzőn pulykát, sült csirkét, libát, töltött halat meg hallevest szolgáltak fel, amelyben gyöngyházfénnyel csillogtak a citromtavak. A libafejek fölött buja tollazatként bólogattak a virágok.*” A KIRÁLY.

A leírások mondatszerkezete gyakran a hagyományos bibliai költészetből ismert szónoki elemet, a gondolatritmust másolja: három azonosan, párhuzamosan szerkesztett részmondatra egy negyedik, eltérő felépítésű következik: „*Távoli országok bora melengtette a gyomrot, bizsergette kéjesen a lábat, kábította az agyat, és harci trombiták hívására emlékeztető harsogó büfögéseket váltott ki.*” A KIRÁLY.

A bibliai nyelv öröksége, a mondatok ritmikus szerkesztése, a hármas ismétlések tulajdonképpen ősi folklórelemek, és a népköltészet, a mese világa sok helyütt átfedéseket mutat a zsidó szövegek hagyományos formájával. Hasonló mondatokat a LOVASHADSEREG-ben is bőséggel találunk, így ismét általános babeli stílusjegyről beszélhetünk.

Akár szónoki, akár folklórelemként értelmezzük, a banditák szónoki fordulatainak, önmaguknak feltett költői kérdéseinek, nyomatékosító szóismétléseinek, hármas szerkezeteinek ünnepélyessége ellenállhatatlanul komikus hatást ér el. Mint például Benya vigasztaló szavaiban vagy temetési beszédében.

„*De téved mindenki, még az Isten is. Szörnyű tévedés történt, Pesze néni. De vajon Isten részéről nem volt-e tévedés, amikor a zsidókat Oroszországba telepítette, hogy itt szenvedjék a pokol kínjait? Nem lenne jobb, ha a zsidók Svájcban laktának, ahol prima tavak, hegyi levegő és tetőtől talpig csupa francia venné őket körül? Mindenki téved, még az Isten is.*” OICS.

„*Uraim és hölgyeim! Mit látott a mi drága Jozsifunk életében? Egy pár semmiséget látott. Mivel foglalkozott? Idegenek pénzét számolgatta. Miért pusztult el? Az egész dolgozó osztályért pusztult el. Vannak emberek, akik eleve halálra vannak ítélve, és vannak emberek, akik még el se kezdtek élni.*” OICS.

Élet és halál, komikum és pátosz, amint minden más bináris ellentétpár ambivalenciája a legalapvetőbb alkotóeleme a groteszk szemléletnek, amely nemcsak ábrázolásmód, hanem (amint Bahtyin Rabelais életműve kapcsán karneválelméletében leírja) életszemlélet, filozófia.²¹

„*A kántor kilépett a kocsiából, és rázendített a halotti énekekre. Hatvan énekes kísérte énekével. S ebben a pillanatban a kanyarból egy piros gépkocsi fordult be száguldván. Eljátszotta a Kacagj, Bajazzót, és megállt.*” OICS.

Halál és kacagás illetően együttes jelenléte szinte mintapéldája a komikumot és tragikumot egyesítő groteszk szemléletnek.

„– Akkor Isten segédelmével guberáld elő a pénztárt! – parancsolt rá Benya, és megkezdődött a három felvonásos opera. Az ideges Szolomon bőröndbe gyömöszölte a pénzt, az értékpapírokat, az órákat és ezüstmonogramokat; a megboldogult Jozsif felemelt kézzel állt előtte, és eközben Benya történeteket mesélt a zsidó nép életéből.” OICS.

A komikum forrása nem csak az az ellentét, amely az alantas rablás és a zsidó nép „magasztos” története között feszül, hanem hogy rablás közben sietni kellene, ám Benya nyugodtan, hidegvérrel történetek mesélésébe merül.

A groteszkre jellemző felnagyított, túlzó, visszataszító testiség is nyersen jelenik meg Babel leírásaiban.

„Füstös fényüknél vénasszonyarcok, lötytyedt női tokák, maszatos mellek aszalódtak. Véres rózsaszínű veszettkutya-tajték, rózsaszínű verejték csorgott végig ezen a duzzadó, édeskés büzt árasztó emberi hústömegben.” A KIRÁLY.

„...leszopták magukat a zsidó koldusok, ezek a tréfli disznók, és fülsiketítő kopogásba kezdtek mankóikkal...” A KIRÁLY.

Babel váratlan hasonlataiba is beépülnek ilyesféle ambivalens, groteszk képek – a nyomorék öregasszony a tóratekercesk méltóságát jeleníti meg: „...a nyolcvanéves, púpos, töpörödött Rézi wralkodott, hagyományosan, akár a tóratekercesk...” OICS.

Mi sem természetesebb, mint hogy Benya kézfogójának részletei is egy temetői séta során dőlnek el, és a beszélgetés háttérben az életet folytató szexualitás legyőzi a halált a karneváli értékek szellemében: „És mindez – a kevély Kaplun sorsa meg Bászka leányzó sorsa –, mindez azon az éjjelen dőlt el, amikor a leány apja meg a váratlan vőlegény ott sétálgatott az orosz temető mentén. Ekkor cipelték a legények a lányokat a kerítés mögé, és ekkor cuppantak a csókok a sírok márványlapjain.” KOZÁK LJUBKA.

Vőlegény és menyasszony, férfi és nő gyakran össze nem illő, groteszk párt alkot, miközben a testi dimenziók egészen óriássá növekednek. Benya nővére szinte agyonnyomja a megrettent vőlegényt: „...a Király nővére, a betegségtől meggyötört, nagy golyvás, kidülledt szemű, negyvenéves Dvojra ott ült egy halom vánkoston az Ejhbojm pénzén vásárolt vézna, nyápic legényke mellett, akit megnémített a bánat. [...] Egyedül Dvojra nem készült aludni. Mindkét kezével megragadta megszeppent férjét, és cipelte nászszobájuk felé. Kéjes pillantásokat vetett rá, akár a macska, amikor a szájában levő egérkét könnyedén próbálgatja a fogával.” A KIRÁLY.

A hatalmas mellű, súlyos, férfias Kozák Ljubkát legyőzi a piciny Cudecskisz, és üzletvezető lesz nála. Bászka Gracs szintén idomtalan, férfias vénlány, akinek a groteszk (vagy a szerelem?) szabályai szerint a pici lábú fűszeres fiú tetszik meg. „– Atyuska – mondotta mennydörgésszerű hangján –, nézze meg ezt a fiatalurat: olyan a lába, akár egy babának, enni való kis lábak.” KOZÁK LJUBKA.

A LOVASHADSEREG-ben Száska, a század dámája ehhez hasonló, mítoszian túlbujánzó alak, aki „szörnyű nagy mellét szinte átvethette volna a vállán”, mint egy Willendorfi Vénusz, egy ősi termékenységistennő (CSESZNIKI).

Bázkának végül szokatlan körülmények között talál férjet az „Atya”: a bordélyházban kénytelen órákat várni, amíg Benya kihancúrozza magát orosz szeretőjével. A fokozott testiség túlzó, tabukat nem ismerő, természeti folyamatként való ábrázolása a karneváli, mítoszi örök körforgás alapvonása. Ez az életigenlő körforgás tragikus ellentétbe kerül a történelem lineáris menetével, és amint a forradalom beleavatkozik az odesszai életbe, a legenda meghal – ez a későbbi FROM GRACS tanulsága.

Idill és botrány

Az odesszai élet szépségeit Babel idilli leírásokban örökíti meg. Külön-külön már esett szó Babel váratlan hasonlatairól, a színek kavalkádjáról, a szöveg ritmusáról, a nyelvi és képi gazdagságról és a szigorú szerkesztettségről, amit Babel a szimbolista korszak ornamentális prózáját alkalmazva az avantgárd korszakba helyezett át. Az odesszai élet szépségeit is versbe illő hangszereléssel és jelzőkkel, képekben „énekli meg”, ahol a túlzásokban az élet tobzódása, a biológiai szaporodás újfent megjelenik.

„*Bászka minden estéjét a kapun kívül töltötte. Ott ült a lócán, s varrta a kelengyjét. Mellette áldott állapotban levő asszonyok üldögéltek; hatalmas, szétterpesztett térdéről gyolcsvászon halmazok csúsztak lefelé; az áldott állapotban levő asszonyokból csak úgy ömlött a sok letyefetye, akár a rózsaszíni tej a tavaszi legelőre kicsapott tehének tőgyéből, s közben férjük megjött a munkából, egyik a másik után. A pergő nyelvű asszonyok férjei kifacsarták göndör szakállukat a vízcsap alatt, majd púpos öregasszonyoknak adták át helyüket. Az öregasszonyok teknőben pufók csecsemőket fűrésztettek, megpaskolták unokáik fénylő fenekét, aztán rongyos, régi szoknyáikba csavarták őket. A Tulcsinból való Bászka így ismerte meg Moldovanka, a mi bőkezű anyánk életét, a szopós csecsemőkkel, a száradó rongyokkal, nászéjszakákkal, külvárosi eleganciával és bakás fáradhatatlansággal teli életét.*” ATYA.

Babel egyik kedves témája az ételek étvágygerjesztő leírása. Már a SABOSZ NACHAMU oldalain is szinte vizuálisan életre keltek a vacsora fogásai. Odesszában ez még gazdagabban jelenik meg, mint ott, a magányos zsidó házban, mert Babel a kikötővárost az egész világ központjának teszi meg, ahová mindenünnen áradnak a finomságok. Az egzotikus és luxust jelző, távoli helyeket felidéző városok, országok, enni- és innivalók felsorolása a katalógus tömör, nominális stílusával fokozásként érvényesül: „*A pulton Görögországból érkezett olajbogyók, marseille-i olívaolaj, babkávé, lisszaboni malagabor, a Philippe et Canot cég szardíniája meg cayenne-i bors tornyosult.*” KOZÁK LJUBKA.

„*S azon a csillagos sötétkék éjjelen mindaz, ami a mi legnemesebb csempészetünk, mindaz, amivel a föld egyik végétől a másikig büszkélkedhet, mindaz megtette a maga romboló, csábos munkáját. Távoli országok bora melengette a gyomrot, bizsergette kéjesen a lábat, kábította az agyat, és harci trombiták hívására emlékeztető harsogó búfögéseket váltott ki. A Plutarkhosz tengerjáró hajó szerezsen szakácsa, aki harmadnapja érkezett meg Port Saidból, öblös palackú jamaicai rumot csempészett át a vámon, olajsűrű madeirabort, Pierrepont Morgan ültetvényeiről származó szivart és Jeruzsálem környéki narancsot.*” A KIRÁLY.

„*A dús Besszarabiában, szőlőskertek, bőséges ételek és szerelmi verejték közepette ünnepli Benya a nászútját.*” A KIRÁLY.

Az idilli jeleneteket azonban Odessza kikötőjéhez illően és a groteszk komikus ellentételnek megfelelően botrányok, verekedések szakítják félbe.

„*...a kapunál nagy tömeg verődött össze. Ljubka Snejevics, bugyellárisal az oldalán, épp egy részeg parasztot püfölt, és taszigálta kifelé a kocsútra. Ökölbe szorított kézzel ütötte az arcát, mint egy dobót, másik kezével pedig fogta, nehogy elessen. Vékony sugarakban csorgott a vér a férfi foga közül és a füle mögül, töprengve nézte Ljubkát, mintha most látná először, aztán lerogyott az utca kövezetére, és elaludt. Ljubka még egyet taszított rajta lábával, aztán visszatért vendégfogadójába.*” KOZÁK LJUBKA.

„*Pizkos szakállú öreg zsidók román meg zsidó dalokat húztak. Mendel Krik az asztalnál ült, zöld pohárból borozgatott, és elmesélte, hogyan hagyták helyben saját fiai, Benya, az idősebb, meg Ljovka, a fiatalabb. Rekedt, öreges hangon üvöltötte történetét, mutogatta szétmorzsolt fogát, és engedte, hogy tapogassák hasán a sebeket.*” KOZÁK LJUBKA.

„Orosz Ljova szétört a szeretője fején egy üveg vodkát, Tüzér Monya pedig a levegőbe lövöldözött. De az ujjongás akkor érte el a tetőpontját, amikor az ősi hagyományoknak megfelelően a vendégek kezdték osztogatni az ajándékot az újdonsült házaspárnak.” A KIRÁLY.

„Az este már régen éjjelbe hajolt, az ég elfeketedett, és tejútja arannyal, ragyogással és hűvösséggel telt meg. Ljubka borospincéjét már bezárták, a részek mint a törött bútorok heverésztek szerte az udvaron, és a zöld turbános öreg mulla éjfélját meghalt.” ATYA.

Az életmű keretei: Babel az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK előtt és után

Fontos felidézni, hogy Babel zsidó témával, zsidó íróként kezdte pályáját. Amint azt első elbeszélése, AZ ÖREG SLOJME (1913) jelzi: Babel már ekkor, tizenkilenc évesen tudta, hogy a zsidó témában a legfontosabb a szimultaneitás: hogy egyszerre szóljon a zsidósághoz és az orosz olvasóhoz, s ennek módszere az, hogy egyszerre mutassa meg, egy műben ütköztesse a kívülálló tekintet és a belső tudás, átélés ellentmondását. A kívülállás egyrészt a szerzői distanciában valósult meg ebben a fiatalkori műben, másrészt a mesteri távolítási „duplázásban” is, abban, hogy az istenfélő, hagyományokhoz ragaszkodó Slojme kívülállóként él a saját asszimilálódó családjában, és tulajdonképpen, minthogy öreg, beteg és zavarodott, már az életben is. Az ő korlátoltan érzékelő szemszögéből elmondott történetben a valóság beszűkül. A magára marad Slojme csak Istennek tud panaszkodni, végül fölakasztja magát. A kettős szemlélet Slojme alakjának az ábrázolásában is megvalósul, az undorodó és megérett szemszög váltogatásában. Babel egy generáció távozását, fölöslegessé válását írja le pátoszmentesen és mellbevágóan.

A zsidó világ elmúlását az író sokféleképpen ábrázolta. Elsősorban az allegorikus című ALKONY-ban (azonos címmel írt novellát [1924] és színdarabot [1925]), ahol azzal jelzi a patriarchális zsidóság pusztulását, hogy a fiúk kezét emelnek apjukra. Hasonlóan beszédes címmel szól az új életmódra áttérésről A SZERETETHÁZ VÉGE (1932).

Babel a gyermekkorra emlékezik egy korai elbeszélésben, amelyet a kézirat tanúsága szerint 1915-ben írt, s amely életében nem jelent meg. A GYERMEKKOROM. A NAGYMAMÁNÁL talán első darabja lehetett azoknak az elbeszéléseknek, amelyeket később „önéletrajzi elbeszéléseknek” neveznek. Minden bizonnyal maga Babel tervezett ilyen ciklust (ez a megjegyzés először AZ ELSŐ SZERELEM novella mellett jelent meg a *Krasznaja Nov* folyóiratban). Ezek az elbeszélések egyre kevésbé „önéletrajziak”, minél későbbiek, annál több bennük a művészi elem.²² A nagymamánál töltött napról szóló visszaemlékezés eshet a legközelebb a valósághoz. A későbbi művek ismeretében látszik, hogy Babel alapvető művészi sajátosságai már ekkor kialakultak. Itt is a kettősség, a külső és belső nézőpont váltogatása a mű kulcsa. Háromszor ismétlődik az érzés, hogy a fülledt bezártságból a szabadba szeretne kitörni a kisfiú. A szinte szimmetrikusan elhelyezett mondatok közül a középső a legfontosabb és legpontosabb: „*Szerettem volna világgá futni, de arra is vágytam, hogy örökké itt maradjak.*” Babel alaphangját finom önirónia és finom gúny jellemzi ebben a zsidó nemzedékekről mutatott kiegyensúlyozottan-keserűen objektív képben. A gyerek a nemzedékek bánatának, nehéz sorsának súlya alatt s a pogromok tapasztalatával válik érzékennyé, sőt idegbeteggé.

A gyermekkort idéző további elbeszélések később jelentek csak meg, bár Babelnál soha nem lehet tudni, mennyi ideig csiszolta műveit. A PINCÉBEN (1931) és az ÉBREDÉS (1931) azonos témájú, de voltaképpen egymással ellentétes kicsengésű elbeszélések. A téma a művészet és valóság viszonya, a fantázia varázsos szárnyalása, amely képes a valóságot feledtetni és barátokat szerezni. A zsidó gyerek örült családjától menekül a fan-

tázia világába, de ezt tették elődei is, akik a könyvek és az írás bűvöletében éltek, s így a menekülés egyben visszatalálás is (a hagyományhoz), és szabadulni nem tudás is (a fülledt, egészségtelen zárt világból).

Másféle és valódi váltást jelent az ÉBREDÉS. Szellemi és fizikai kitörést jelez, hogy a természetben járatlan fiú megtanulja a fák, virágok, madarak nevét. A kitörés feltétele, hogy letérjen a zsidóság kitaposott útjairól. Az odesszai zsidó szülők szerint minden fiú hegedűművész csodagyerek kell legyen, a fiú azonban a szó szoros értelmében elhagyja ezt az utat, mert a gyötrelmes hegedűórák helyett a tengerpartra szökik, ahol más zsidó gyerekekkel együtt, „*fajunk utolsó, meghalni képtelen maradékával*”, „*angolkóros vakarcok között*” a tengerrel ismerkedik, úszni tanul egy orosz filantróp (judofil) atléta, egy újságkorrektor vezetése alatt. Neki mutatja meg első műveit, s az élet tanára egy új világot tár ki előtte. Babel ezekben a művekben egyrészt a csodálatos, tehetségekkel teli, de fullasztó zsidó miliót állítja szembe a nagyvilági, gazdag odesszai zsidósággal – a Borgman család tengerparti nyaralója, pazar estélyei, a teraszon angol napilapokat olvasó joviális bankigazgató egy európai világot villantanak fel. Másrészt szembeállítja a könyveket, az elvont tudás világát a természettel, a nagybetűs és vérbő élettel, amelyhez íróként egész életében gyerekes kíváncsisággal igyekezett minél közelebb férközni.

A kései KARL-JANKEL már címében is kettős, a kisfiút neve a hagyományos zsidó és a forradalmi szocialista kultúrához is kötné. Csakhogy Karl Marx nevének hívei, maguk is többségükben gyökereiktől elszakadt zsidók, itt már éles perbe-harcba szállnak a vallással, férfiak az asszonyokkal, és az elbeszélő hangja érzelmes sóhajban oldódik föl a novella végén. Hiányzik már Babel szemléletéből a groteszk ironia, s a pátosz kiürül, hamis, mert nincs ellensúlya. A csecsemőszoptatás Madonna-jelenetének háttérében nem villan föl groteszk ellenpont, helyette Lenin képe lóg a sarokban, és megszületik a hamis szovjet ikon. Ezzel kimerült Babel ihlető ereje, mert a kettős identitás egyik oldala, a zsidó, végképp elhalványult, a másik, a szovjet pedig nem csak tévútnak bizonyult, de vezetésnek is – Babelt elfogták, és koholt vád alapján 1940-ben kivégezték. Még a dátumot is csak 1989 óta tudjuk...

Az identitás örökölt része Babel műveiben gyakran jelenik meg az apa figurájával allegorizáltan. Az apa/atyá sokrétű, gazdag szimbólum a judaizmusban és a mítoszokban, valamint archetipikusan is. A mítoszokban az apa és a Király alakja azonosak. Az apai felettes Én eltűnése az értékhiányon kívül a hátramaradt árva önértékelésének megrendülését okozhatja, ha annak nincs elegendő belső tartalma, de mindenképpen határvonalat jelöl ki, egy új élet, rend vagy uralom kezdetét.²³ Benya Krik elsősorban apja ellenében akar és tud érvényesülni, apjára emel kezét, és amikor Babel a témát színdarabban írja meg, a már említett címet adja: ALKONY.

Az ATYA főhősének, Froim Gracsnak, egykor a negyvenezer odesszai tolvaj vezérének, Atyjának a nevét viseli az a novella, amelyben Babel az odesszai gengsztervilág végét mutatja meg. A FROIM GRACS később, 1933-ban született, de az író életében nem jelent meg, bár szorosan kapcsolódik az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK-hez. Itt minden világosan a helyére kerül. Gracs, akit városszerte keresnek, önként besétál a Csekába, hogy tárgyalásokat folytasson letartóztatott bandájának szabadon engedéséről. Saját törvényei szerint tárgyal, vagyis árajánlatot kér. „*Sasokat pusztítasz. Ki marad végül, főnök? A moslékkel akarsz majd élni?*” – kérdezi a bolsevik hatalom képviselőjétől. A Moszkvából jött „idegen” csekások azonban nem értik ezt a nyelvet, és nincs bennük „betyárbecsület”,

a hátsó udvarban lepuffantják Gracsot. Ezek már nem névtelen orosz rendőrkapitányok, mint a négy ODESSZAI ELBESZÉLÉS-ben, itt teljes nevén szerepel a Cseka elnöke, aki maga az új társadalom. „...mi a hatalom vagyunk, az államhatalom, ezt egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk. Hát mi szükség van az ilyen emberre a jövő társadalmában?” – kérdezi, Froim Gracs kivégzését magyarázva. Nem véletlen, hogy a FROIM GRACS lapjain már nem jelenik meg a szerzői alter-ego, az ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK első személyű elbeszélője, a novella utolsó szava pedig az, hogy „múlt”.

Jegyzetek

1. Babel, Iszaak: ODESSZÁBAN EZT ÍGY CSINÁLTÁK. – ISZAAK BABEL MŰVEI. Európa, 1986. 227. Wessely László fordítása. A továbbiakban ezt a kiadást idézi a tanulmány, a novellák címének megadásával.
2. Zsabotyinszkij, Vlagyimir: PJAITYERO. Biblioteka Aliya, Israel, 1990. 24.
3. Négy zsinagóga, harmincöt imaház és előkelő rangsorolású kereskedők adták meg a városi zsidó közösség rangját. (A kereskedők gildébe, azaz céhbe, osztályba sorolása jogaikat és mozgási, valamint működési szabadságukat is szabályozta. Odesszában 7 első, 28 második és 444 harmadik gildébe tartozó zsidó kereskedőt tartottak ekkor számon.) A híres odesszai Brodi zsinagóga volt az egyedüli, ahol zenei előképzettséggel rendelkező kántorok énekeltek, még hozzá az ország egyetlen zsinagógái orgonájának kíséretére. Tarnopol, J.: NOTICES HISTORIQUES ET CARACTÉRISTIQUES SUR LES ISRAÉLITES D’ODESSA. Odessa, A. Braun, 1855.
4. Pannonica, 2006. Fordította Hetényi Zsuzsa.
5. Isaac Babel: THE LONELY YEARS 1925–1939: UNPUBLISHED STORIES AND PRIVATE CORRESPONDENCE. Ed. By Nathalie Babel. 347. New York, 1964. A levél 1937. november 26-i.
6. <http://www.zn.ua/3000/3150/12354>. Látogatás: 2008. szeptember 17.
7. Efron, Sz. (Litvin): VOZPOMINANYIJE O V. A. KRILOVE. *Isztorieszkij vesztnyik*, 1906. 104. kötet, 247. L. Henry, Barbara: JEWISH PLAYS ON THE RUSSIAN STAGE: 1905–1907. In: YIDDISH THEATRE: NEW APPROACHES. Ed. Joel Berkowitz. Published by Littman Library of Jewish Civilization, Oxford, 2003.
8. Éppen ezért tévedés ciklusként elemezni, mint teszi Jeszaulov, I.: ODESSZKIJJE RASSZKAZI ISZAAKA BABELJA. LOGIKA CIKLA. <http://www.moskvam.ru/2004/01/esaulov.htm>. Látogatás: 2008. szeptember 11.
9. Pausztovszkij, Konsztantyin: KATORZSNAJA RABOTA. – VREMJA BOLSIH OZSIDANYIJ. Moszkva, 1960.
10. A történetet maga Babel meséli el kissé legendásítva ÖNÉLETRAJZ-ában.
11. Babel peranyagáról I. Sentalinszkij, Vitalij: „HALLGASSANAK MEG, KÉREM”. ISZAAK BABEL AKTÁJA. – UŐ: A FELTÁMADOTT SZÓ. A KGB IRODALMI ARCHÍVUMA. *Nagyvilág*, 2000. 31–85.
12. Jeszaulov, I. 8. jegyzet.
13. Néhány dátum: ODESSZÁBAN EZT ÍGY CSINÁLTÁK, *Odesszai Izvesztyija*, 1923. május 5., majd az augusztus–szeptemberi *LEF*-ben (1923. 4.), az EGY LÓ TÖRTÉNETE ÉS AZ EGY LÓ TÖRTÉNETÉNEK FOLYTATÁSA ugyancsak az *Odesszai Izvesztyijában*, 1923. április 13., majd újra a *Krasznoj Nov* 1924. 4., április–májusi számában. (A LOVASHADSEREG tudatos ciklusszerkesztését mutatja, hogy ez a két, alkotástörténetileg és témájában, címében is szorosan összetartozó novella a ciklusban nem egymás mellett szerepel, hanem elég távol, közöttük másik nyolc novellát helyezett el később Babel.) A KIRÁLY-t – amely egyébként mindkét ciklus művei között a legkorábbi, mert már 1921-ben észrevétlenül megjelent a *Morjak* (Tengerész) című újságban – szintén az *Odesszai Izvesztyija* közölte 1923. május 14-én, ezt követték ugyanitt más „lovashadsereges” művek – A LEVÉL, ASÓ –, míg a klasszikusan vagy szűken vett négy-novellás ODESSZAI ELBESZÉLÉSEK másik két darabja, a KOZÁK LJUBKA és az ATYA a *Krasznoj Nov* következő, 1924. 5. számában jelent meg. (Az előző szám, mint a jegyzet elején láttuk, a LOVASHADSEREG két novelláját közölte, tehát az olvasó még akkor is egymásba fonódva ismerte meg

Babel két fő témáját, ha csak ezt az egy lapot ismerte.) Babel műveinek első kiadásait és a róla szóló szakirodalom teljességre törekvő listáját állította össze Efraim Sicher 2004-ben. http://www.stanford.edu/group/isaac_babel/bibliography/works_and_criticism.pdf.

14. Bahtyin, Mihail: PROBLEMI POETYIKI DOSZTOJEVSKOGO. Moszkva, 1972. 3. kiadás, 325.

15. A szkaz szakirodalma alapvetően orosz nyelvű, hiszen a formalisták határozták meg. Forrásértékű szakirodalom: Ejhenbaum, B.: LESZKOV I SZOVREMENNAJA PROZA. – UŐ: O LITYERATURE. RABOTI RAZNIH LET. Moszkva, 1987; Vinogradov, V. V.: PROBLEMA SZKAZA V SZTYLISZTYIKE. – POETYIKA. Leningrad, 1926; Gofman, V.: FOLKLORNIJ SZKAZ DALJA. – RUSSZKAJA PROZA. Pod red. B. Ejhenbauma, Ju. Tinyanova, Leningrad, 1926; Szeliscsev, A.: JAZIK REVOLJUCIONNOJ EPOHI 1917–1926. Moszkva, 1928; Tinyanov, Ju.: POETYIKA. TYEORIIJA LITYERATUREI. Kino. Moszkva, 1977; Bahtyin, Mihail: PROBLEMI POETYIKI DOSZTOJEVSKOGO. Moszkva, 1972. 3. kiadás. Későbbi elméleti cikkek: Schmid, W.: DIE NARRATIVEN EBENEN „GESCHEHEN”, „GESCHICHTE”, „ERZÄHLUNG” UND „PRÄSENTATION DER ERZÄHLUNG”, *Wiener Slawistischer Almanach* 9 (1982); Je. Muscsenko, V. Szkobele, L. Krojnyik: POETYIKA SZKAZA. Voronyezs, 1978.

16. A mai orosz irodalomban is élő a szkaz-forma. Lásd Mesopova, Olga: BETWEEN LITERARY AND SUBLITERARY PARADIGMS: SKAZ AND CONTEMPORARY RUSSIAN ESTRADA COMEDY. *Canadian Slavonic Papers*, September 1. 2004; Hetényi Zsuzsa: „MENT-E A KÖNYVEK ÁLTAL A VILÁG ELÉBB”, AVAGY HOVÁ FUSSUNK A JELENBŐL, A MÚLTBA VAGY A JÖVŐBE? TATYJANA TOLSZTAJA: KSSZ! CÍMŰ REGÉNYE. *Holmi*, 2005. december. 1575–1584.

17. Babel szkaz-művészetének sajátosságairól l. az alábbi cikkeket: Williams G.: THE RHETORIC OF REVOLUTION IN KONARMIJA. *Russian Literature*, 1984. XXI. No 3. 1 July; Hetényi Zsuzsa: PROBLEMATYIKA MNOGOLIKOVO RASSZKAZSIKA V KONARMIJI BABELJA. *Acta Universitatis Szegediensis XIX* (1988). 107–123.; „STO MOJI GLAZA SZOBSZTVENNORUCNO VIGYELL...” OSZOBENNYOSZTYI SZKAZOVIH TYEKSZTOV V KONARMIJI BABELJA. *Studia Slavica Hung.* 38/1–2.

(1993) 95–101.; „TRUDJASCSIJSZJA IMEET SZVOJU DUMKU-MECSTU...” ISZKUSSZTIVO NARRACIJI BABELJA. SZKAZ I SZKAZITYELJI. – RUSSICA HUNGARICA. Felelős szerkesztő Hetényi Zsuzsa. Budapest–Moszkva, 2005. 79–100.; „ÉCOUTEZ-MOI DE TOUTES VOS OREILLES...” ISAAC BABEL: DEUX CYCLES, UNE LANGUE. AUTOUR DE SKAZ: N. S. LESKOV ET SES HÉRITIERS. Sous la direction de Catherine Géry. Institut d’études slaves, Paris, 2008. 65–80.

18. Sklovszkij, V.: I. Babel: KRITICESZKIJ ROMANZ. *LEF*, 1925. 2/6. 155.

19. L. bővebben Hetényi Zsuzsa: CSILLAGOSOK – KERESZTESEK. Bp., 1992; valamint LAVKA VECSNOSZTYI. K MOTYIVNOJ SZTRUKTURE RASSZKAZA GEDALI I BABELJA. *Studia Slavica Hung.* 36. (1989.) 187–192.

20. Scheiber Sándor: EGY BABEL-NOVELLA TÁRGYTÖRTÉNETE. In: FOLKLÓR ÉS TÁRGYTÖRTÉNET III. Bp., 1977. 465.

21. A bahtyini elmélet érvényességéről Babel szövegeiben l. Zsuzsa Hetényi: „UP” AND „DOWN”, MADONNA AND PROSTITUTE: THE ROLE OF AMBIVALENCE IN „RED CAVALRY” BY ISAAC BABEL. *Acta Litteraria Acad. Sci. Hung.* XXXII/3–4. 309–326. (1990); Hetényi Zsuzsa: „FENN” ÉS „LENN”, MADONNA ÉS PROSTITUÁLT – AZ AMBIVALENCIA BABEL „LOVASHADSEREG”-ÉBEN. *Filológiai Közöny*, 37 (1990). 3–4. 105–116.

22. A nyomorgó, örült alakokat felvonultató családról szóló későbbi remekművek alapján készült a VILÁGIRODALMI LEXIKON tévedésekkel teli címszava. Babel elég jómódú polgári családból származott. A lexikon tévedését menti, hogy a hatvanas években meglehetősen nehéz volt hiteles információkat beszerezni az íróról, akit a rehabilitálás után kiadtak ugyan, de hamarosan ismét „kihúzták” a szovjet irodalomból.

23. A sztálini törvények az 1930-as években a család egységét zilálták szét a családtagoknak az egymás bűneiért viselt felelőségéről szóló rendelkezéssel. A gyanakvás miatt atomjaira széthullott családban elmagányosodott emberek árvaságukban fogékonyabbak lettek az ország „atyjának”, a „gazdának”, Sztálinnak gondoskodásba csomagolt propagandájára, a totális állam ideológiájára.